

Het vergeten stoeltje

EEN TIJD GELEDEN 'ONTDEKTE' PETER BREUKINK, DIRECTEUR VAN DE STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN, EEN STOELTJE OP HET ORGELBALKON IN DE KERK VAN PIETERBUREN EN LIET HET ZIEN AAN EEN AANTAL DESKUNDIGEN. DE CONCLUSIE WAS DAT HET EEN OUD – MOGELIJK ZEVENTIENDE-EEUWS – STOELTJE MOEST ZIJN EN DAT HET VAN MUSEALE WAARDE WAS. HET STOELTJE WAS IN REDELIJKE STAAT, MAAR RESTAURATIE WAS WEL NOODZAKELIJK EN HET STOELTJE WERD OPGESLAGEN IN DE MENKEMBORG TE UITHUIZEN VOOR NADER ONDERZOEK.

JOHN STOEL, HAREN

Zeventiende-eeuwse stoel, eikenhout met rundlederen bekleding

(125

Herkomst

In de inventarislijst, opgemaakt bij de overdracht van de kerk van Pieterburen aan de Stichting in 1981, werd geen melding gemaakt van de stoel. Op de lijst die de plaatselijke commissie had opgesteld in 1992 stond een notitie van 'een oude stoel' die hersteld moest worden, maar deze werd verder niet beschreven of herkend als uitzonderlijk. Over hoe het stoeltje in de kerk beland is, óf over de vraag of het altijd tot de inventaris behoort heeft, is niets bekend.

Beschrijving

De stoel is gemaakt van eikenhout en heeft een rundlederen bekleding. Het meubel rust op ronde poten die verbonden zijn door sporten of rechte regels. De zitting en de rugleuning zijn rechthoekig waarbij de rugleuning iets naar achteren wijkt. De staande rugpoten zijn tussen zitting en rug met leer omkleed. Het leer is vastgezet met messing nagels. De zitting is gevuld met koeienhaar en rust op een plaat van grenenhout bestaande uit een smalle en een brede plank. De stoel is niet groot; de hoogte is 80 cm., de breedte 41 cm. en de lengte 48 cm.

De stoel in de meubelgeschiedenis

In de literatuur over interieur- en meubelkunst wordt gebruik gemaakt van voorbeelden van meubelstukken die bewaard zijn gebleven. De stoelen die afgebeeld worden, zijn vaak van een bijzondere kwaliteit of uitvoering, zoals met geslingerde poten en snijwerk in kostbare houtsoorten, waaronder palissander- of notenhout. Een afbeelding van een stoel geheel vergelijkbaar met het stoeltje uit Pieterburen is moeilijk te vinden. Dicht in de buurt komt een stoel afkomstig uit Engeland, bekleed met bloemrijke stof op de zitting en rugleuning uit ca. 1645.¹

Een belangrijke andere bron voor de datering van de stoel zijn schilderijen en tekeningen waarop de stoel of een zeer vergelijkbare stoel voorkomt. De zeventiende-eeuwse schilderkunst in Nederland is rijk aan interieurscenes waarop ook diverse stoelen staan afgebeeld en in de literatuur wordt daar ruim gebruik van gemaakt.² In de tweede helft van de zestiende eeuw was de zogenaamde Spaanse stoel opgekomen. Op deze stoel waren de zitting en rug voorzien van een vaste bekleding. Dit in tegenstelling tot de periode ervoor, toen met name gebruik gemaakt werd van losse

06.241

¹ Albrecht Bangert, *Meubels* (Bussum/Antwerpen 1980), 24.

² Belangrijkste gebruikte literatuur: Peter Thornton, *Seventeenth-Century Interior Decoration in England, France and Holland* (Londen 1978) en het recent uitgegeven standaardwerk over het interieur in Nederland: C. Willemijn Fock (red.), *Het Nederlands interieur in beeld 1600-1900* (Zwolle 2001).

kussen op stoelen of banken. De bekleding van de Spaanse stoel was van leer (met gestempelde motieven) of van textiel dat met siernagels werd aangebracht en vaak voorzien van een rand franje onderaan langs de rug en de zitting. De Spaanse stoel bleef in allerlei variaties, zoals getordeerde poten, dubbele regels, met of zonder leuning, tot in de tweede helft van de zeventiende eeuw de meest voorkomende stoel. Na een vergelijking van het stoeltje met de op schilderijen uit de zeventiende eeuw afgebeelde stoelen blijken er naast overeenkomsten ook verschillen te zijn, zoals gedraaide, geslingerde poten in plaats van ronde, een hogere rug of zitting of een textielen stoffering met franje. Op één afgebeelde tekening van een interieur met een baby in een wieg en een meisje zittend op een stoof voor een stoeltje is de vergelijking treffend. De stoel heeft vergelijkbare afmetingen en verhoudingen en ook bijna dezelfde profilering van de ronde poten, waarbij de uitstekende randen op een iets andere plaats zitten.³ We kunnen wel stellen dat het stoeltje uit Pieterburen een variatie op de Spaanse stoel is, maar dan van een eenvoudiger vormgeving en kleiner van formaat.

Voor wie was de stoel bestemd

De beschrijving bij de eerder genoemde Engelse stoel meldt dat er geen zijleuningen bij de stoel aanwezig waren, omdat de voorname dames in die tijd zeer wijde, bewerkelijke rokken droegen. Thorton beschrijft de stoel op de tekening met de kinderen als een zogenaamde 'farthingale chair' of een 'hoepelrok stoel', omdat deze lage stoel zonder leuning gemakkelijk zat voor de vrouwen met hun wijde, door de hoepelrok uitstaande rokken.

In de zeventiende eeuw was er sprake van een soort hiërarchie in de vormgeving van stoelen en wordt in de archieven melding gemaakt van mannen- en vrouwenstoelen, waarbij mogelijk de vrouwenstoelen lager en kleiner zijn.⁴ Ook in de zeventiende-eeuwse Groninger archieven komen deze stoelen voor, zoals in het huisarchief Nienoord waar melding wordt gemaakt van acht Spaanse stoelen met groene geborduurde bekleding en drie 'leege (lage) vrouwe stoelen' in dezelfde uitvoering.⁵ Ook hier zijn de afbeeldingen weer een belangrijke bron. Wanneer er mannen en vrouwen in een vertrek zijn afgebeeld dan zit de man op een grote leuningstoel en de (zijn) vrouw op een iets lagere stoel, (veelal) zonder leuning. In interieurs waar vrouwen op staan afgebeeld, terwijl ze lezen of muziek maken, zitten ze meestal op leuningloze eenvoudige stoelen.

Een van de twee deuvels in de achterzijde van de rugleuning van de stoel.

Raadsel

Het was gebruikelijk in de zeventiende eeuw om de stoelen langs de wand te plaatsen wanneer ze niet gebruikt werden. Het was dan ook niet nodig om de rug aan de achterzijde af te werken en dit is ook niet gebeurd bij dit stoeltje, waar in het frame van het hout de achterzijde van het leer te zien is. Opmerkelijk zijn twee deuvels, rond houten staafjes, die vrijwel bovenaan de achterpoten aan de achterzijde van de rug zijn bevestigd. De functie daarvan is nog een raadsel. Waren de deuvels bedoeld om de stoel te beschermen tegen beschadiging wanneer het tegen de (betegelde) muur werd gezet? Is de stoel misschien onderdeel geweest van een serie stoelen en dienden de deuvels om – bijvoorbeeld opgenomen in een plank – de stoelen op een rij te houden? Deze laatste mogelijkheid kan verband houden met het feit dat de stoel in een kerk gevonden is. Een oplossing voor het raadsel van de deuvels is nog niet gevonden, noch is er een andere stoel bekend met dergelijke 'uitsteeksels'.⁶

3 Thorton, *Interior Decoration* 187. De tekening staat in het schetsboek van Gesina Terborch uit 1672 (collectie Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam).

4 Fock, *Het Nederlandse Interieur* 42.

5 Met dank aan drs. J.B.H. de Haan. Hij doet in opdracht van Stichting Erven de Jager onderzoek naar het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw.

6 Met dank aan dr. R.J. Baarsen, hoofd afdeling beeldhouwkunst en kunstnijverheid Rijksmuseum Amsterdam en deskundige op het gebied van meubilair.

De restauratie

Het stoeltje had door jaren van verwaarlozing wel te lijden gehad. Het leer was uitgedroogd, had vlekken, scheuren en ontbrekende delen. De linkerzijregel van de stoel ontbrak en de onderzijde van de poten waren gesleten. Meubelrestaurator Yvonne Nylunsing heeft in samenwerking met meubelrestaurator en hoofd interne dienst Menkemaborg Geert Mertens en papier- en boekrestaurator Peter van Dijk en in overleg met ondergetekende de restauratie uitgevoerd. Op de Menkemaborg werd door Geert Mertens het leer van de zitting verwijderd door het uitnemen van de gesmede messing nagels die vrij los in het hout zaten. Toen kwam aan het licht dat er alleen maar gaten in het hout zaten op de plek waar de nagels uitgehaald waren. Daaruit kon worden geconcludeerd dat het hier gaat om de originele lederen bekleding. Een stoel waarop na zoveel eeuwen nog de originele bekleding aanwezig is, is zeer uitzonderlijk, omdat door gebruik en slijtage de bekleding meestal (meerdere keren) vervangen werd. Onder het leer was een dik pak lichtbruin haar aanwezig als vulling, dat in eerste instantie als paardenhaar aangeduid werd, omdat paardenhaar veelal gebruikt werd als vulmiddel voor zittingen. Na onderzoek bleek het om koeienhaar te gaan, een vulling die in veel Nederlandse stoelen gebruikt werd, maar in andere landen nauwelijks voorkomt.⁷ De grenenhouten plaat onder de vulling bleek aan de zijde van de vulling houtworm te bevatten en werd behandeld met een middel tegen houtworm. De twee grenen delen waren los van elkaar geraakt en werden weer verlijmd. Het leer van de rugleuning en de leren hulzen om de rugpoten werden niet verwijderd, omdat het risico te groot was dat het leer beschadigd werd. De behandeling van het leer stelde ons voor een dilemma. Het leer kon niet onbehandeld blijven, omdat door uitdroging de toestand van het leer verder achteruit zou gaan. Aan de andere kant zou het leer juist meer beschadigen wanneer het zonder behandeling werd ingeplet. De door Peter van Dijk uitgevoerde behandeling van het leer bestond uit het ontzuren van het leer door middel van ammoniastamp. Daarvoor werd het hout van de stoel hermetisch met melinex afgedekt, omdat de ammoniastamp anders tot verkleuring van het hout zou leiden. Na zeven dagen luchten is het leer schoongemaakt en behandeld met een speciale lederdressing (op basis van aromaatarme terpentijn, imidazol, lanoline en klauwenolie). Deze dressing ontzuurt en buffert deels en zal de vocht- en vethuishouding weer enigszins op peil brengen. De leren zitting, inclusief het onderhoud en de vulling, werden door Geert Mertens weer teruggeplaatst met behulp van de messing nagels in de oorspronkelijke gaten. Het ingrijpendste onderdeel van de restauratie betrof de missende regel van de stoel. Op zich is het niet noodzakelijk om de stoel, waar nooit meer op gezeten hoeft te worden en die een museale bestemming krijgt, weer compleet te

IOA STAMHUIS, GRONINGEN

De originele koeienharen vulling uit de zitting van de stoel.

maken. Maar omdat het voortaan in de Menkemaborg tentoongesteld wordt, waar een beeld wordt gegeven van het leven en wonen van de Groninger jonkers in de zeventiende en achttiende eeuw in een totale inrichting, is er voor gekozen de regel zodanig bij te maken dat het originele houtwerk niet beschadigd wordt en hij ook weer verwijderd kan worden. Yvonne Nylunsing heeft na bestudering van de andere regels een tekening gemaakt van de profilering, zoals deze bij het maken van de stoel eruit moet hebben gezien. Het profiel komt overeen met profielen die in het begin van de zeventiende eeuw voorkwamen. Het is een scherp, ondiep profiel dat erin geschraapt werd in plaats van erin geschaafd. Uit een oude kwartiersgezaagde eikenhouten plank werd een regel gezaagd en het profiel erin geschraapt. Op het originele hout werd een lijnolielaag en een waslaag aangetroffen. Het nieuw bijgemaakte deel is met kleurstof, gewonnen uit notendoppen, op kleur gebracht en met politoer en was is de glans van het origineel zoveel mogelijk geïmiteerd. De regel is met beenderlijm en houtstof in de stoel geplaatst en bij verwijdering met water zullen de afgebroken uiteinden van de oorspronkelijke regel weer in het zicht komen. De door gebruik, vocht en houtworm, gesleten onderzijde van de poten werd niet gerestaureerd, omdat niet meer met zekerheid te zeggen is welke vorm deze hebben gehad.

Het stoeltje heeft behalve de restauratie ook een speciaal onderzoek ondergaan om de datering nauwkeuriger te kunnen bepalen. Het Nederlands Centrum voor Dendrochronologie, 'Stichting RING' heeft dendrochronologisch onderzoek gedaan aan het eikenhout (de twee voorpoten) en het grenenhout van de zitting, maar voor beide onderdelen bleek er jammer genoeg niet genoeg hout – het aantal ringen spinthout – aanwezig te zijn om het hout te kunnen dateren.

7 Informatie van R.J. Baarsen

Groninger meubel?

Uit het voorgaande mag blijken dat het stoeltje in Nederland, maar ook in andere landen van Europa, behoort tot een veel voorkomend type stoel in de zeventiende eeuw. Het is nu de vraag of het stoel mogelijk door een Groninger meubelmaker is gemaakt. Daarvoor is veel meer onderzoek nodig: naar vergelijkbare stoelen, waarvan er maar zeer weinig bewaard zijn gebleven, en archiefonderzoek naar mogelijke makers en herkomst van de stoel.

De Stichting Freerk J. Veldman doet onderzoek naar het noordelijke meubel en heeft ook dit stoeltje onder haar hoede genomen. Mocht u een meubel, kast, stoel of kist, in uw bezit hebben waarvan u een vermoeden heeft of zeker weet dat het afkomstig is uit of gemaakt is in Groningen (of in Friesland of Ost-Friesland) dan wil de stichting deze graag meenemen in haar onderzoek. (Stichtingsadres via adres Menkemaborg)

Tot slot

Een op het oog eenvoudig en bijna 'vergeten' stoeltje is een bijzondere stoel geworden toen bleek dat het vrij zeldzaam is vanwege het kleine formaat, het materiaal (eikenhout) en het hebben van de originele rundlederen bekleding.⁸ De meeste bewaarde zeventiende-eeuwse stoelen zijn van andere, kostbare houtsoorten gemaakt en fraaiier versierd

of bekleed, terwijl 'gewone' stoelen nauwelijks bewaard zijn gebleven. De stoel is te dateren in de eerste helft van de zeventiende eeuw, maar hij kan ook uit de tweede helft van de zeventiende eeuw afkomstig zijn, omdat dit type lang in gebruik is geweest. Mogelijk dat nader onderzoek daar uitkomst over kan geven.

De Stichting Oude Groninger Kerken heeft het stoeltje in langdurig bruikleen gegeven aan de Stichting Museum Menkemaborg, waarvoor de laatste zeer dankbaar is. Deze bijzondere stoel is tijdens openingstijden te bewonderen in één van de ingerichte kamers van de Menkemaborg te Uithuizen.

De restauratie van de stoel is gefinancierd uit het legaat dat de Stichting Oude Groninger Kerken ontving voor de restauratie van haar roerend bezit.

De Menkemaborg

Menkemaweg 2
9981 cv Uithuizen
telefoon 0595 431970
telefax 0595 434774
menkemaborg@castel.nl www.menkemaborg.nl

Over de auteur

Ida Stamhuis heeft kunstgeschiedenis gestudeerd. Zij is nu directeur/conservator van de Menkemaborg.

8 Informatie van R.J. Baarsen